

University of Groningen

Ontwikkeling van romantische relaties en seksualiteit van Nederlandse adolescenten in context: Project STARS

Dekovic, Maja; Daphne, van de Bongardt; Baams, Laura; Doornwaard, Suzan M.; Dalenberg, Wieke; Reitz, Ellen; Dubas, Judith Semon; van Aken, Marcel; Overbeek, Geertjan; ter Bogt, Tom F. M.

Published in:
Tijdschrift voor Seksuologie

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2016

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Dekovic, M., Daphne, V. D. B., Baams, L., Doornwaard, S. M., Dalenberg, W., Reitz, E., Dubas, J. S., van Aken, M., Overbeek, G., ter Bogt, T. F. M., van der Eijnden, R., Vanwesenbeeck, I., Kunnen, E., Timmerman, M., & van Geert, P. (2016). Ontwikkeling van romantische relaties en seksualiteit van Nederlandse adolescenten in context: Project STARS. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 40(4), 195-199.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Ontwikkeling van romantische relaties en seksualiteit van Nederlandse adolescenten in context: Project STARS

Maja Deković¹, Daphne van de Bongardt², Laura Baams^{3,4}, Suzan Doornwaard⁵, Wieke Dalenberg⁶, Ellen Reitz¹, Judith Dubas³, Marcel Van Aken³, Geertjan Overbeek², Tom ter Bogt⁵, Regina van den Eijnden⁵, Ine Vanwesenbeeck⁵, Saskia Kunnen⁷, Greetje Timmerman⁶, Paul van Geert⁷

¹Universiteit Utrecht, Orthopedagogiek: Psychosociale problemen

²Erasmus Universiteit Rotterdam, Department of Psychology, Education & Child Studies

³Universiteit Utrecht, Ontwikkelingspsychologie

⁴University of Texas at Austin, Population Research Center

⁵Universiteit Utrecht, Algemene Sociale Wetenschappen: Culturele Diversiteit & Jeugd

⁶Rijksuniversiteit Groningen, Pedagogische wetenschappen & Onderwijskunde

⁷Rijksuniversiteit Groningen, Ontwikkelingspsychologie

Samenvatting

In dit inleidende artikel van dit themanummer introduceren we Project STARS (Studies naar Trajecten van Adolescentie Relaties en Seksualiteit), een longitudinaal onderzoeksprogramma naar de ontwikkeling van romantische relaties en seksualiteit van adolescenten in Nederland, dat werd uitgevoerd tussen 2010 en 2015 en werd gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek Seksualiteit (FWOS) in het kader van het NWO-programma Jeugd en Gezin. Het onderzoeksprogramma bestond uit vier aan elkaar gerelateerde deelprojecten. In elk van deze deelprojecten werd gebruik gemaakt van longitudinale gegevens van 1.297 adolescenten. Daarnaast zijn binnen de deelprojecten verschillende kwantitatieve en kwalitatieve verdiepingsstudies uitgevoerd. In dit artikel worden de uitgangspunten, de opzet en de innovatieve aspecten van Project STARS besproken.

In het afgelopen decennium zijn diverse grootschalige studies uitgevoerd naar de seksuele attitudes, gedragingen en gezondheid van jongeren in Nederland. In 2005 lanceerden De Graaf, Meijer, Poelman en Vanwesenbeeck de eerste "Seks onder je 25^e"-studie,

die de seksuele gezondheid onder een representatieve steekproef van Nederlandse jongeren ($n = 4.821$) tussen de 12 en 25 jaar onderzocht. Zeven jaar later werden de resultaten van de tweede "Seks onder je 25^e"-studie ($n = 7.841$) gepubliceerd (De Graaf, Kruijer, Van Aker, & Meijer, 2012). De resultaten van deze twee studies lieten zien dat het met de seksuele gezondheid van jongeren in Nederland relatief goed is gesteld. De prevalenties van seksueel overdraagbare aandoeningen onder Nederlandse jongeren is slechts 9:1000 voor jongens en 13:1000 voor meisjes. Bovendien meldde minder dan 2% van de 15- tot 17-jarige Nederlandse meisjes een ongewenste zwangerschap en onderging slechts 1% een abortus (De Graaf et al., 2012). Vergelijkbare statistieken in de Verenigde Staten zijn meestal 4 tot 10 keer hoger (Finer, 2010; Forhan et al., 2009). De meeste Nederlandse jongeren (73%) volgen een zogenaamd progressief seksueel traject: ze beginnen met non-coïtale seksuele gedragingen, zoals zoenen en strelen, alvorens ze geslachtsgemeenschap hebben. Jongeren die het progressieve seksuele traject volgen, vertonen gemiddeld minder risicovol seksueel gedrag

Prof. dr. M. Deković, hoogleraar

Dr. D. van de Bongardt, universitair docent

Dr. L. Baams, postdoc onderzoeker

Dr. S. Doornwaard, postdoc onderzoeker

Drs. W. Dalenberg, postdoc onderzoeker

Dr. E. Reitz, universitair docent

Prof. dr. J. Dubas, hoogleraar

Prof. dr. M. Van Aken, hoogleraar

Prof. dr. G. Overbeek, hoogleraar

Prof. dr. T. ter Bogt, hoogleraar

Dr. R. van den Eijnden, universitair hoofddocent

Prof. dr. I. Vanwesenbeeck, bijzonder hoogleraar

Dr. S. Kunnen, universitair hoofddocent

Prof. dr. G. Timmerman, hoogleraar

Prof. dr. P. van Geert, emeritus hoogleraar

Correspondentieadres: Prof. dr. Maja Deković, Afdeling Orthopedagogiek:

Psychosociale problemen, Universiteit Utrecht, Postbus, 80.140, 3508 TC Utrecht.

E: M. Dekovic@uu.nl

Ontvangen: 26 mei 2016; Geaccepteerd: 23 oktober 2016

dan jongeren die niet op een geleidelijke manier de mate van intimiteit opbouwen (De Graaf, Vanwesenbeeck, Meijer, Woertman, & Meeus, 2009; De Graaf et al., 2012). Deze graduele opbouw van intimiteit is ook terug te zien in de gemiddelde leeftijden waarop Nederlandse jongeren ervaring met verschillende seksuele gedragingen rapporteren. In 2012 was dit 15,1 jaar voor aanraken en strelen, 16,1 jaar voor handmatige seks (aftrekken, vingeren), 16,6 jaar voor geslachtsgemeenschap, en 16,8 jaar voor orale seks (De Graaf et al., 2012).

Beide "Seks onder je 25"-studies hebben waardevolle informatie opgeleverd over hoe een normatieve ontwikkeling van seksualiteit en seksuele gezondheid van Nederlandse jongeren eruit ziet. Door hun *cross-sectionele design*, bieden ze echter nog weinig inzicht in seksualiteit als een ontwikkelingsproces: hoe verloopt de ontwikkeling van seksualiteit bij adolescenten over de tijd heen en welke factoren hebben invloed hierop? Om antwoord te krijgen op deze vragen werd Project STARS (Studies naar Trajecten van Adolescente Relaties en Seksualiteit) in het leven geroepen. Project STARS is een longitudinaal onderzoeksprogramma naar de ontwikkeling van romantische relaties en seksualiteit van adolescenten in Nederland, dat liep van 2010 tot 2015 en dat werd gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek Seksualiteit (FWOS) in het kader van het NWO-programma Jeugd en Gezin (Deković, Van Aken, Ter Bogt, & Van Geert, 2011). Dit onderzoeksproject werd uitgevoerd door vier onderzoeksgroepen van de Universiteit Utrecht en de Rijksuniversiteit Groningen. Elke onderzoeksgroep richtte zich op een bepaald thema in relatie tot de ontwikkeling van romantische relaties en seksualiteit tijdens de adolescentie: individuele kenmerken van jongeren (Deelproject 1: Baams, Dubas, Overbeek en Van Aken), de sociale context van ouders en leeftijdgenoten (Deelproject 2: Van de Bongardt, Reitz en Deković), het gebruik van Internet (Deelproject 3: Doornwaard, Van den Eijnden, Vanwesenbeeck en Ter Bogt), en de beleving van romantische relaties en seksualiteit in het dagelijkse leven (Deelproject 4: Dalenberg, Timmerman, Kunnen en Van Geert).

Het doel van dit onderzoeksprogramma was om de ontwikkeling van seksualiteit en romantische relaties van Nederlandse jongeren in kaart te brengen. Er werd naar gestreefd om een aantal beperkingen in de bestaande onderzoeksliteratuur over de seksuele ontwikkeling van jongeren op te heffen door: 1) seksualiteit breed te definiëren, 2) de ontwikkeling van seksualiteit en romantische relaties in samenhang met andere individuele en sociale factoren/contexten te onderzoeken, 3) de romantische en seksuele ontwikkeling van jongeren over de tijd te volgen, en 4) middels kleinschaligere kwalitatieve en kwantitatieve dieptestudies meer diepgaand inzicht te krijgen in de processen die een rol spelen bij de ontwikkeling van seksualiteit en romantische relaties. In de volgende paragrafen worden deze vier aspecten in meer detail toegelicht.

Seksualiteit breed gedefinieerd

Het onderzoek naar de seksualiteit van jongeren kan grofweg ingedeeld worden in twee onderzoekslijnen. In één onderzoekslijn wordt seksualiteit van jongeren bestudeerd vanuit het "risico-perspectief", waarin seksuele activiteit van jongeren wordt gezien als potentieel gevaarlijk en schadelijk (Fergus, Zimmerman, & Caldwell, 2007). Deze lijn van onderzoek is van groot belang, gezien de relatief hoge prevalenties van SOA's en ongewenste tienerzwangerschappen in landen zoals Groot-Brittannië en de Verenigde Staten (Finer, 2010) en heeft ook belangrijke kennis opgeleverd over preventie- en interventiestrategieën die zijn gericht op de bevordering van de seksuele gezondheid van jongeren.

In de andere onderzoekslijn wordt seksualiteit beschouwd als een normatief aspect van de algemene ontwikkeling tijdens de adolescentie (Tolman & McClelland, 2011). In deze groeiende lijn van onderzoek hebben wetenschappers niet alleen aandacht voor de potentieel riskante aspecten van seksueel gedrag van jongeren, maar streven zij er ook naar om beter te begrijpen hoe de meerderheid van de jongeren zich ontwikkelt op seksueel gebied, hoe seksuele ervaringen ook een positieve invloed hebben op andere aspecten van ontwikkeling (Vasilenko, Ram, & Lefkowitz, 2011) en hoe ouders, docenten en andere professionals verantwoordelijke, veilige en positieve seksuele ontwikkeling kunnen bevorderen (Wight & Fullerton, 2013). Beide onderzoekslijnen hebben hun waarde: seksuele activiteit van jongeren is normatief en niet inherent riskant, maar tegelijkertijd zijn er ook potentiële risico's. In Project STARS hebben we gepoogd om beide kanten, zowel het "normatieve" als het "risico" perspectief, te belichten.

Een tweede kenmerk van veel onderzoek naar seksualiteit van jongeren, met name van de risico-georiënteerde onderzoekslijn, is dat het grotendeels gaat over seksueel gedrag en specifiek (de timing van) geslachtsgemeenschap. Er is relatief weinig aandacht voor cognitieve of emotionele aspecten van de seksuele ontwikkeling van jongeren (Zimmer-Gembeck & Helfand, 2008). Daardoor weten we nog altijd weinig over *waarom* jongeren beginnen aan seks of *hoe* zij seks ervaren. In Project STARS werden verschillende facetten van de seksualiteit van adolescenten onderzocht: niet alleen wat jongeren doen (gedragingen), maar ook hoe zij erover denken (cognities) en hoe zij seksualiteit ervaren (emoties). Seksueel gedrag betreft expliciete seksuele handelingen, waaronder masturberen, zoenen, elkaar aanraken, en het hebben van geslachtsgemeenschap. Seksuele cognities verwijzen naar attitudes en kennis, seksuele verwachtingen en zelfvertrouwen. Daarnaast werd onderzocht hoe jongeren seks beleven en welke gevoelens zij hebben ten aanzien van seksualiteit, bijvoorbeeld plezier, schaamte, angst en schuldgevoel. Omdat de seksuele ontwikkeling veelal een relationeel proces is, werd bovendien ook gevraagd naar ervaringen met verliefdheid en verkering.

Contexten van ontwikkeling van romantische relaties en seksualiteit

In veel studies, zowel internationale als Nederlandse, naar seksuele ontwikkeling van jongeren is slechts beperkt aandacht voor de verschillende contexten waarin seksualiteit zich ontwikkelt. Romantische relaties en seksuele ervaringen ontstaan echter niet in een sociaal vacuüm. Integendeel, sociale contexten en interpersoonlijke relaties met significante anderen (ouders, *peers*, partners) dragen in belangrijke mate bij aan de ontwikkeling van romantische relaties en seksualiteit (Smetana, Campione-Barr, & Metzger, 2006). Bij deze ontwikkelingsprocessen staan adolescenten continu voor de uitdaging om een balans te vinden tussen enerzijds hun eigen verwachtingen en ervaringen met betrekking tot romantische relaties en seksualiteit, en anderzijds de normen en waarden omtrent seksualiteit die heersen in hun sociale omgeving. In Project STARS werd de ontwikkeling van seksualiteit daarom geplaatst in de bredere sociale ontwikkeling van het individu. Op basis van Bronfenbrenners persoon-in-context perspectief (Bronfenbrenner & Ceci, 1994), werd seksuele ontwikkeling gezien als het resultaat van voortdurende interacties tussen individuele kenmerken van jongeren en de micro-, meso- en macro-systemen waarin jongeren zijn ingebed. Aan de hand van dit persoon-in-context perspectief, en theorieën die zich meer specifiek richten op seksueel gedrag in context, zoals Udry's (1988) Biosociale Model, onderzochten we diverse factoren op het niveau van het individu (persoonlijkheid, puberteit), proximale sociale contexten (gezin, leeftijdgenoten) en de relatief nieuwe "sociale omgeving" van het Internet. De veronderstelling was dat al deze factoren een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van romantische relaties en seksualiteit, maar ook dat deze factoren elkaar kunnen beïnvloeden (bijvoorbeeld, dat ouders als een buffer kunnen fungeren voor negatieve effecten van leeftijdgenoten en Internetgebruik) en dat de zich ontwikkelende seksualiteit een effect heeft op deze omgevingsfactoren (bijvoorbeeld dat seksueel actief worden een effect heeft op de seksuele opvoeding of relaties met vrienden).

Ontwikkeling over tijd: design, procedure, steekproef en gemeten concepten

Aangezien één van de doelstellingen van Project STARS was om de *ontwikkeling* van romantische relaties en seksualiteit te onderzoeken, werd gebruik gemaakt van een longitudinaal *design* (met vier meetmomenten) en werd gefocust op de ontwikkelingsperiode van de (pre-)adolescentie (± 10 -18 jaar). Voor de meeste jongeren is dit bij uitstek een periode waarin intieme relaties en seksualiteit worden verkend, en waarin belangrijke onderdelen van hun seksuele identiteit, attitudes en voorkeuren worden gevormd. Deelnemers voor Project STARS waren afkomstig van acht basisscholen en vier middelbare scholen in zowel grote steden als kleine gemeenten in verschillende gebieden van Nederland.

Jongeren en hun ouders ontvingen brieven, brochures en flyers met informatie over het onderzoek, en hadden de mogelijkheid om deelname aan het onderzoek te weigeren (9% van de benaderde jongeren besloot om niet deel te nemen of mocht niet meedoen van hun ouders).

De vier meetmomenten waren verspreid over een periode van 18 maanden: het eerste meetmoment vond plaats in het najaar van 2011, het tweede in het voorjaar van 2012, het derde in het najaar van 2012, en het laatste in het voorjaar van 2013. Bij elke meting vulden de deelnemende jongeren een online vragenlijst in; dit gebeurde in de klas en tijdens reguliere schooltijden. De onderzoekers waren bij elke afname aanwezig om uitleg over de studie en de procedure te geven, vragen van jongeren te beantwoorden, toezicht te houden op de gang van zaken, en te zorgen voor een maximale privacy. Na elke ingevulde vragenlijst ontvingen de jongeren een boekenbon die in waarde steeg bij elke meting (€5,- op T1, €7,50 op T2, €10,- op T3, en €12,50 op T4).

De totale longitudinale steekproef bestond uit 1.297 jongeren (46,7% meisjes) die op T1 tussen de 10 en 18 jaar oud waren ($M = 13,7$; $SD = 1,4$). De meeste jongeren ($n = 1.132$) zaten op de middelbare school: 430 in het VMBO en 640 in de HAVO en het VWO. Daarnaast namen ook 165 kinderen uit groep 8 van de basisschool deel aan de studie. Wat betreft etnische achtergrond (op basis van geboorteland van de ouders) was de steekproefverdeling als volgt: 74% Nederlands, 10% Westerse achtergrond en 16% niet-Westerse achtergrond. Op het eind van de studie waren volledige gegevens (alle vier meetmomenten) verzameld van 872 adolescenten (67,2%). Daarnaast hadden 227 adolescenten (17,5%) gegevens gerapporteerd op drie meetmomenten, en 154 (11,9%) voor twee meetmomenten.

In de online vragenlijst werd een groot aantal concepten gemeten, verdeeld over vijf thema's: 1. *Relaties en seksualiteit* (verliefdheid en verkering, seksuele ervaringen: van masturbatie en tongzoenen tot geslachtsgemeenschap, intentie om seks te hebben, motieven voor seks, emotionele beleving van seks, tevredenheid met seksuele ervaringen, condoom- en anticonceptiegebruik, ervaring met dwang of het zelf toepassen van dwang, alcohol- en drugsgebruik tijdens seks, fysieke zelfwaardering, seksuele autonomie en vaardigheden, attitudes, genderconformisme, seksuele preoccupatie, en seksuele oriëntatie); 2. *Individuele kenmerken van jongeren* (puberteitsontwikkeling, persoonlijkheid, impulsiviteit, globale zelfwaardering, depressie en middelengebruik); 3. *Ouders en opvoeding* (kwaliteit van de ouder-kind relatie, inclusief tevredenheid, intimiteit, irritatie en conflict; gedragscontrole, autonomie-stimulering, en psychologische controle; kennis van tijdverdrijf; communicatie over seks; en percepties van seksuele attitudes van de ouders); 4. *Vrienden en leeftijdgenoten* (competentiebeleving in vriendschappen; kwaliteit van vriendschappen, inclusief tevredenheid,

intimiteit, irritatie en conflict; frequentie van tijd doorgebracht met leeftijdgenoten; ervaren druk van leeftijdgenoten om seks te hebben; relationele en seksuele ervaringen van vrienden; percepties van de seksuele attitudes van vrienden; en communicatie met vrienden over seks); 5. *Internet* (frequentie, toegankelijkheid en privacy van Internetgebruik; gebruik van sociale netwerksites; seksuele inhoud op sociale netwerksites; Internetgebruik voor het zoeken naar seksgerelateerde informatie, dating, het bekijken van porno en cyberseksuele activiteiten; realiteitsperceptie seksuele Internet-content; ervaring met verliefdheid, verkering, seks via Internet; pornoverslaving; online communicatie over verliefdheid, verkering en seks; communicatie met ouders over risico's van Internet; regels Internetgebruik opgelegd door de ouders).

Dieptestudies

Elk van de vier deelprojecten maakte gebruik van de gegevens uit de longitudinale vragenlijststudie. Daarnaast zijn in alle deelprojecten kleinere dieptestudies uitgevoerd om meer "de diepte in te gaan" over de specifieke aspecten die centraal stonden in elk van die vier deelprojecten. Het ging daarbij zowel om kwalitatieve studies (gezinsinterviews met adolescenten en ouders; online focusgroepen, zie Doornwaard et al., (2016); observaties van gesprekken over seks tussen vrienden, zie Van de Bongardt et al., (2016); dagboekstudies, zie Dalenberg, Kunnen, & Van Geert (2012); Dalenberg, Timmerman, Kunnen, & Van Geert (2016); Dalenberg, Timmerman, Van Geert, & Kunnen (in press)), als om kwantitatieve studies (meta-analyses: zie Baams, Dubas, Overbeek, & van Aken (2015) en Van de Bongardt, Reitz, Sandfort, & Deković (2015); experimenten: zie Doornwaard, Van den Eijnden, Johnson, & Ter Bogt (2014); inhoudsanalyse van Facebook profielen: zie Doornwaard, Moreno, Van den Eijnden, Vanwesenbeeck, & Ter Bogt (2014); longitudinale studies: zie Baams, Overbeek, Dubas, & van Aken (2014); Baams et al., (2015)). Door deze dieptestudies, waarin gebruik is gemaakt van verschillende methodes en verschillende informanten, konden de bevindingen uit de grootschalige longitudinale studie verder geverifieerd worden, en kon er ook aandacht besteed worden aan een aantal onderwerpen die in de grote studie onvoldoende gedetailleerd belicht konden worden, zoals de dagelijkse gedachten over en beleving van recente romantische en seksuele ervaringen en dagelijkse gesprekken met ouders over liefde en seks, en processen van wederzijdse beïnvloeding in dyadische interacties tussen jongeren en hun vrienden tijdens gesprekken over seks.

Tot slot

Inmiddels zijn er, op basis van Project STARS, vier proefschriften verschenen (zie Baams, 2015; Doornwaard, 2015; Van de Bongardt, 2015; Dalenberg, 2016). Daarnaast zijn er tot nu toe 17 Engelstalige en 4 Nederlands-talige artikelen in het kader van Project STARS gepu-

bliceerd. Bovendien zijn er momenteel nog diverse artikelen op basis van Project STARS data onder review of in voorbereiding. Om optimaal gebruik van deze rijke data te stimuleren, nodigen we hierbij andere onderzoekers die gebruik willen maken van deze data nadrukkelijk uit om zich bij ons te melden.

In dit themanummer presenteren we een samenvatting van de resultaten van Project STARS. In de vier artikelen in dit themanummer geven we per deelproject de belangrijkste doelstellingen en bevindingen weer. Voor de geïnteresseerde lezer is er op het eind van dit themanummer een Appendix te vinden met de volledige lijst van publicaties die tot nu toe zijn voortgekomen uit Project STARS. Als onderzoeksteam geloven we dat we met dit grootschalige project een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan een beter begrip van de ontwikkeling van romantische relaties en seksualiteit bij jongeren in Nederland en aan het identificeren van belangrijke richtingen voor vervolgonderzoek. We hopen dan ook dat de lezers dit themanummer met net zoveel plezier zullen lezen als wij hadden tijdens het uitvoeren van dit mooie onderzoeksproject.

Literatuur

- Baams, L. (2015). *Blooming Sexuality: A biopsychosocial perspective on adolescent romantic and sexual development* (doctoraal proefschrift, Universiteit Utrecht). Online link: <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/304398>
- Baams, L., Dubas, J. S., Overbeek, G., & Van Aken, M. A. G. (2015). Transitions in body and behavior: A meta-analytic study on how pubertal status and timing are related to adolescent sexual behavior. *Journal of Adolescent Health, 56*, 586-598.
- Baams, L., Overbeek, G., Dubas, J. S., Doornwaard, S. M., Rommes, E., & Van Aken, M. A. G. (2015). Perceived realism moderates the relation between sexualized media consumption and permissive sexual attitudes in Dutch adolescents. *Archives of Sexual Behavior, 44*, 743-754.
- Baams, L., Overbeek, G., Dubas, J. S., & Van Aken, M. A. G. (2014). On early starters and late bloomers: The development of sexual behavior in adolescence across personality types. *The Journal of Sex Research, 51*, 754-764.
- Bronfenbrenner, U., & Ceci, S. J. (1994). Nature-nurture reconceptualized in developmental perspective: A bioecological model. *Psychological Review, 101*, 568-586.
- Dalenberg, W. G. (2016). *A true love story: Young people's romantic and sexual development in the context of everyday life* (doctoraal proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen).
- Dalenberg, W. G., Kunnen, E. S., & Van Geert, P. L. C. (2012). De beleving van liefde en seks. *Kind en Adolescent, 33*, 218-225.
- Dalenberg, W. G., Timmerman, M. C., Kunnen, E. S., & Van Geert, P. L. C. (2016). Young people's everyday romance and sexual experiences in relation to sex-related conversations with parents: a diary study in the Netherlands. *Sex Education, June*, 1-15.
- Dalenberg, W.G., Timmerman, M.C., Van Geert, P.L.C. & Kunnen, E.S. (in press). Adolescents' romantic and sexual experiences: snapshots from everyday life. *Cogent Social Sciences*.
- De Graaf, H., Kruijer, H., Van Acker, J., & Meijer, S. (2012). *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2012*. Delft: Uitgeverij Eburon.
- De Graaf, H., Meijer, S., Poelman, J., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Delft: Uitgeverij Eburon.

- De Graaf, H., Vanwesenbeeck, I., Meijer, S., Woertman, L., & Meeus, W. (2009). Sexual trajectories during adolescence: Relation to demographic characteristics and sexual risk. *Archives of Sexual Behavior, 38*, 276-282.
- Deković, M., Van Aken, M. A. G., Ter Bogt, T. F. M., & Van Geert, P.L.C. (2011). *Sexuality and intimate relations of Dutch youth: Developmental trajectories and developmental context* [NWO Grant no. 431-99-018]
- Doornwaard, S. M. (2015). *It's kind of an exciting story: The role of the Internet in adolescent sexual development* (doctoraal proefschrift, Universiteit Utrecht). Online link: <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/313554>
- Doornwaard, S. M., Moreno, M. A., Van den Eijnden, R. J. J. M., Vanwesenbeeck, I., & Ter Bogt, T. F. M. (2014). Young adolescents' sexual and romantic reference displays on Facebook. *Journal of Adolescent Health, 55*, 535-541.
- Doornwaard, S. M., Van den Eijnden, R. J. J. M., Johnson, A., & Ter Bogt, T. F. M. (2014). Exposure to sexualized media content and selective attention for sexual cues: An experimental study. *Computers in Human Behavior, 41*, 357-364.
- Doornwaard, S. M., De Boer, F., Vanwesenbeeck, I., Van Nijnatten, C., Ter Bogt, T. F. M., & Van den Eijnden, R. J. J. M. (2016). *Dutch adolescents' motives, perceptions, and reflections toward sex-related Internet use: Results of a web-based focus group study*. Manuscript ingediend voor publicatie.
- Fergus, S., Zimmerman, M. A., & Caldwell, C. H. (2007). Growth trajectories of sexual risk behavior in adolescence and young adulthood. *American Journal of Public Health, 97*, 1096-1101.
- Finer, L. B. (2010). Unintended pregnancy among US adolescents: Accounting for sexual activity. *Journal of Adolescent Health, 47*, 312-314.
- Forhan, S. E., Gottlieb, S. L., Sternberg, M. R., Xu, F., Datta, S. D., McQuillan, G. M., ...Markowitz, L. E. (2009). Prevalence of sexually transmitted infections among female adolescents aged 14 to 19 in the United States. *Pediatrics, 124*, 1505-1512.
- Smetana, J. G., Campione-Barr, N., & Metzger, A. (2006). Adolescent development in interpersonal and societal contexts. *Annual Review of Psychology, 57*, 255-284.
- Tolman, D. L., & McClelland, S. I. (2011). Normative sexuality development in adolescence: A decade in review, 2000-2009. *Journal of Research on Adolescence, 21*, 242-255.
- Udry, J. R. (1988). Biological predispositions and social control in adolescent sexual behavior. *American Sociological Review, 53*, 709-722.
- Van de Bongardt, D. (2015). *Developing adolescent sexuality in context: Relations with parents and peers* (doctoraal proefschrift, Universiteit Utrecht). Online link: <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/311169>
- Van de Bongardt, D., Reitz, E., Overbeek, G., Boislard, M., Burk, B., & Deković, M. (2016). Observed normativity and deviance in friendship dyads' conversations about sex and the relations with youths' perceived sexual peer norms. *Archives of Sexual Behavior*. doi:10.1007/s10508-016-0763-x
- Van de Bongardt, D., Reitz, E., Sandfort, T. & Deković, M. (2015). A meta-analysis of the relations between three types of peer norms and adolescent sexual behavior. *Personality and Social Psychology Review, 19*, 203-234.
- Vasilenko, S. A., Ram, N., & Lefkowitz, E. S. (2011). Body image and first sexual intercourse in late adolescence. *Journal of Adolescence, 34*, 327-335.
- Wight, D., & Fullerton, D. (2013). A review of interventions with parents to promote the sexual health of their children. *Journal of Adolescent Health, 52*, 4-27.
- Zimmer-Gembeck, M. J., & Helfand, M. (2008). Ten years of longitudinal research on U.S. adolescent sexual behavior: Developmental correlates of sexual intercourse, and the importance of age, gender, and ethnic background. *Developmental Review, 28*, 153-224.

Financiering

"Project STARS" (Studies on Trajectories of Adolescent Relationships and Sexuality) werd gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek Seksualiteit (FWOS) [NWO Grant No. 431-99-018].

Summary

The development of romantic relationships and sexuality of Dutch adolescents in context: Project STARS

In this introductory article of this special issue, we introduce Project STARS (Studies on Trajectories of Adolescent Relationships and Sexuality), a longitudinal research program on the development of romantic relationships and sexuality of adolescents in the Netherlands, which was conducted between 2010 and 2015, and was funded by the Netherlands Organization for Scientific Research (NWO) and the Fund for Scientific Research of Sexuality (FWOS), as part of the NWO program Youth and Family. The research program consisted of four interrelated sub-projects. In each of these sub-projects, longitudinal data from 1,297 adolescents were used. In addition, several quantitative and qualitative in-depth studies were conducted within each of the sub-projects. In this article, the background, the design and the innovative aspects of Project STARS are discussed.

Keywords: Project STARS, romantic relationships, sexual development, longitudinal research program, quantitative and qualitative in-depth studies

Trefwoorden: Project STARS, romantische relaties, seksuele ontwikkeling, longitudinaal onderzoeksproject, kwantitatieve en kwalitatieve verdiepingstudies